

صد سال داستان‌نویسی ایران

۲۷۲

- صد سال داستان‌نویسی ایران (۳ جلد)
- تالیف: حسن میر عابدینی
- نشر چشمه - ۱۳۷۷
- سه جلد در ۲ مجلد
- ۱۳۰۰ صفحه - ۴۵۰۰ ریال

ویراست جدید جلد اول و دوم و چاپ اول جلد سوم صد سال داستان‌نویسی ایران منتشر شده است. این کتاب، بررسی انتقادی داستان‌نویسی ایران از ۱۲۷۴ (سال انتشار سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ) تا ۱۳۷۰ هجری شمسی است. با چاپ جلد چهارم (۱۳۷۴-۱۳۷۱) کار بررسی صد سال داستان‌نویسی ایران به پایان می‌رسد.

وقتی نخستین چاپ جلد اول و دوم (۱۳۶۶ و ۱۳۶۸) منتشر شد کریستف بالائی در یادداشتی ویژگی‌های کتاب را چنین برشمرد، هدف عابدینی بررسی تحول ادبیات داستانی از

پایان قرن نوزدهم، یعنی دورانی که ادبیات به دفاع از انقلاب مشروطه برخاسته و آن را تدارک می‌بیند، تا انقلاب ۱۹۷۸ [۱۳۵۷] و پس از آن است... او با قرار دادن یک رشته توصیف‌های نقدانه فشرده بر طبقه‌بندی تاریخی، گرایش‌های ادوار مورد بررسی را مشخص می‌کند:

۱- مشروطیت یا در جستجوی هویت؛

۲- ادبیات دهه ۱۳۳۰ یا امید؛

۳- سال‌های پس از جنگ جهانی دوم یا شکست و گریز؛

۴- دهه ۱۳۴۰ یا بیداری و به خودآیی...

علیرغم برخی نقائص، که عمدتاً از حجم نسبتاً کم کتاب ناشی شده‌اند، این اثر که با نمایه‌ای خوب کامل می‌شود، کاری بسیار مفید برای جستجوی مجدد و مطالعه بیشتر در زمینه ادبیات نوین فارسی بشمار می‌آید.

عابدینی پس از تشریح چگونگی شکل‌گیری ادبیات مدرن فارسی تا سال‌های ۱۹۶۰ [۱۳۴۰] نکات اصلی نظام جدید نثر فارسی را مطرح می‌سازد: پیدایش انواع ادبی تازه، تأثیر منظم مطبوعات و ترجمه، نقش عوامل سیاسی و اجتماعی، سلسله مراتب نوع‌های ادبی و جایگاه ادبیات.

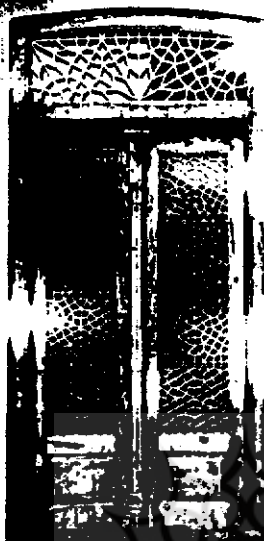
در جلد دوم نیز توصیفی به همان سیاق جلد اول - یعنی اکتفا نکردن به نویسندگان نامدار و پرداختن به تمامی نویسندگانی که به دلایل مختلف، و نه الزاماً دلایل زیبایی‌شناختی، تأثیرشان در تحول نثر فارسی از چشم‌پنهان مانده - ارائه شده است... بی‌شک خواننده متوجه ماهرانه بودن روش نویسنده این اثر خواهد بود. او در این جلد راه‌های تازه‌ای را به دنیای غنی نثر فارسی می‌گشاید؛ دنیایی که تاکنون چنانکه باید و شاید شناخته نشده است.^۱

مزیت چاپ جدید بر چاپ قبلی در این است که نویسنده با افزودن و کاستن از فصل‌های مختلف کتاب و بازنویسی بسیاری از بخش‌ها، کار را گسترده‌تر کرده و تغییر دیدگاه‌های خود را در آن بازتاب داده است. و با افزودن جلد سوم، در جهت روزآمد کردن کتاب کوشیده است.

میرعابدینی برای تدوین تاریخ انتقادی داستان‌نویسی ایران، همه رمان‌ها و مجموعه داستان‌های نویسندگان پیشرو، و بخش اعظم آثار کم‌اهمیت‌تر - مثل پاورقی‌های مطبوعات - را به شیوه‌ای منظم خواننده و بررسی کرده است. و در واقع با توجه به آثاری که در بررسی‌های پیشین مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند، کوشیده است تصویری جامع و بی‌طرفانه از گرایش‌ها و دگرگونی‌های ادبیات معاصر در سده گذشته ترسیم کند.

صد سال داستان‌نویسی ایران

حسن میرعبادینی

۲۷۴

کتاب در پنج دوره تاریخی به بررسی داستان‌نویسی نوین می‌پردازد. رویدادهای تاریخی موثر در تحولات سیاسی و فرهنگی، مبنای دوره‌بندی‌هاست، زیرا «در نقاط عطف تحولات تاریخی و فرهنگی، مضمون‌های اساسی و شیوه ساخت و پرداخت رمان‌ها و داستان‌ها تغییر می‌کند. آثار هر دوره مشخصاتی کلی دارند که از وضع اجتماعی و فرهنگی، باورهای مسلط روشنفکری و طرز تلقی نویسندگان از وظیفه ادبیات ریشه می‌گیرند. آثار هر دوره در چند جریان اساسی طبقه‌بندی شده تا خصوصیت‌های بنیادی ادبیات کشف شود.

صد سال داستان‌نویسی ایران با توصیف فرهنگ و ادبیات در دوره‌های آغاز می‌شود که برخورد تجدد (مدرنیته) با جامعه سنتی سبب شکل‌گیری انواع جدید ادبی (مثل رمان و نمایشنامه) شده است. دورانی که اصولاً فرهنگ و تاریخ ایران تغییری عظیم کرد. این تغییر روی ادبیات نیز تأثیر نهاد.

نخستین بخش (از نخستین تلاش‌ها تا ۱۳۲۰: جستجوی هویت و امنیت) با توصیف وضعیت ادبی - فرهنگی دوره مشروطه شروع می‌شود. در فصل «ادبیات مشروطه» آثار داستانی آخوندزاده زین‌العابدین مراغه‌ای و طالبوف مورد بحث قرار می‌گیرد. آنگاه به «رمان تاریخی» پرداخته می‌شود که ادبیات مطرح سالهای شکست انقلاب مشروطه و جستجوی منجی‌های تاریخی برای برقراری امنیت اجتماعی است. در این فصل به کار نویسندگانی چون

میرزا آقاخان کرمانی، محمدباقر میرزاخسروی، موسی نثری، صنعتی‌زاده کرمانی، حیدرعلی کمالی، رحیم‌زاده صفوی، رکن‌زاده آدمیت و زین‌العابدین مؤتمن پرداخته می‌شود.

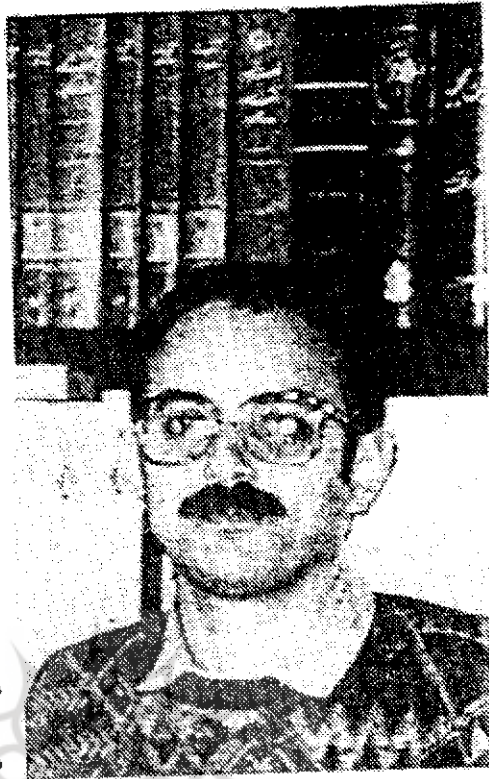
نویسندگان رمان‌های اجتماعی با قرار دادن کارمندان و روسپیان در محور ماجراهای خود، به مسائل زندگی شهری معاصر توجه کردند. رمان تهران مخوف اثر مشفق کاظمی اثری راهگشا در این زمینه بود. نویسندگان بسیاری از سبک ادبی و نوع رویکرد او به مسأله زن تقلید کردند که از میان آنان کار احمدعلی خداداده تیموری در روز سیاه کارگر ارزش بیشتری دارد. محمد مسعود و محمد حجازی، نویسندهٔ زیبا، نیز در این ژانر ادبی طبع آزموده‌اند.

با وجود رمان‌های اولیهٔ تاریخی و اجتماعی، ادبیات معاصر هنوز شاخهٔ نورسته‌ای در سایهٔ درخت تناور ادبیات کلاسیک بود. با پیدایش داستان‌های کوتاه جمالزاده، و بخصوص صادق هدایت، بود که تغییرات ریشه‌ای مهمی در سیمای کلی و ایده‌های داستان‌نویسی ایران رخ داد. البته داستان کوتاه در نخستین سال‌های ورود به جامعهٔ ایران شأن و اعتباری نداشت، مثلاً جمالزاده در مقدمهٔ یکی بود یکی نبود می‌گوید: این داستان‌ها را «محض تفریح خاطر از مشاغل و تبعات جدی‌تر و به دست دادن نمونه‌ای از فارسی معمولی و متداولهٔ امروزه» نوشته‌ام. داستان کوتاه با آثار صادق هدایت در فرهنگ ایران جا افتاد و به عنوان یکی از شاخه‌های اصلی ادبیات ایران مطرح شد. میرعبادینی پس از بحثی مفصل دربارهٔ هدایت و شاهکارش، بوف کور، به آثار اولیهٔ بزرگ علوی می‌پردازد.

در بخش دوم (از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲: آرمان‌خواهی و تبلیغ) گرایش ادبیات به مسائل اجتماعی و سیاسی و پیدایش واقع‌گرایی اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد. نخستین فصل به شناخت کار پاورقی‌نویسان مهمی چون حسین مسرور، نویسندهٔ ده نفر قزلباش، حسینقلی مستعان، نویسندهٔ رابعه، ابراهیم مدرسی، نویسندهٔ دلشاد خاتون و... اختصاص دارد. آنگاه شاهد بررسی فشرده‌ای از همهٔ آثار جمالزاده هستیم. در فصل «گرایش‌های ادبی نو» به افسانه‌های تمثیلی هدایت و طبری و به‌طورکلی نویسندگان مطبوعات چپ، پرداخته می‌شود. پارهٔ دوم این فصل، وقف بررسی کار نویسندگان «خروس جنگی» است که سوررئالیست‌هایی بودند مخالف هنر متعهد حزبی.

پس از مروری بر آثار ادبی ترجمه شده، گزارش مفصلی از «نخستین کنگرهٔ نویسندگان ایران» ارائه می‌شود. در همین دوران است که نسل تازه‌ای از نویسندگان داستان کوتاه پدید می‌آید. چهره‌های اصلی این حرکت - جز هدایت و علوی - عبارت بودند از: به‌آذین، صادق چوبک، جلال آل‌احمد و ابراهیم گلستان.

در بخش سوم (از ۱۳۳۲ تا ۱۳۴۰: شکست و گرین)، ادبیات سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد تحلیل می‌شود. دورانی که ادبیات متعهد و آوازه‌گرانه جای به حدیث نفس‌نگاری نسل

۵
۱
۳
۷

سرخورده‌ای می‌دهد که مهم‌ترین چهره‌هایش عبارتند از: آل‌احمد، بهرام صادقی، غ. داوود، غلامحسین ساعدی و تقی مدرس. این بخش یا مروری بر کار سیمین دانشور، علی محمد افغانی، جمال میرصادقی و... پایان می‌یابد تا جلد دوم کتاب آغاز شود. این جلد که از یک بخش (از ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷: بیداری و به خودآیی) تشکیل شده است، به بررسی یکی از پربارترین ادوار داستان‌نویسی ایران می‌پردازد. دورانی که نویسندگان متعددی دست به ابداعات ادبی زدند و آثار مبتکرانه‌ای پدید آوردند.

در جلد دوم، پس از مروری بر ترجمه‌های ادبی و تاریخچه کانون نویسندگان ایران، آثار خاطره‌ای علوی، به‌آذین، چوبک گلستان و آل‌احمد بررسی می‌شود. فصل «رمان تاریخ‌گرا» شامل تحلیل آثار سیمین دانشور، نویسنده سووشون، احمد محمود، نویسنده همسایه‌ها و نویسندگان دیگر است. در فصل «ادبیات روستایی و اقلیمی» کار محمود دولت‌آبادی، ساعدی، امین فقیری، صمدبهرنگی و درویشیان و... به بحث گذاشته می‌شود. همچنین نوشته‌های اقلیم‌گرایانی چون ناصر تقوایی، نسیم خاکسار، اکبر رادی، محمود طیاری، احمد مسعودی و ابراهیم رهبر و دیگران نیز نقد می‌شود. در فصل «زندگی در شهرهای بزرگ: کارمندان و روشنفکران» دستاوردهای ادبی تنکابنی، نادر ابراهیمی، میرصادقی، جعفر شهری، ساعدی و اسماعیل فصیح و... را می‌شناسیم. فصل مربوط به «داستان‌نویسان مدرنیست» فصل مهمی

است و طیف گسترده‌ای از نویسندگان - از هوشنگ گلشیری و هرمز شهدادی گرفته تا شمیم بهار، گلی ترقی، مهشید امیرشاهی، شهرنوش پارسی‌پور و... - را دربر می‌گیرد که ویژگی مشترکشان نوآوری‌های تجربه‌گرایانه در فرم داستان است.

اما جلد سوم صد سال داستان‌نویسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا شامل طیفه‌بندی و نقد و بررسی کار نویسندگانی است که آثار خود را طی سال‌های ۷۰-۱۳۵۸ منتشر کرده‌اند و اکثر آنان مورد بررسی جامعه قرار نگرفته‌اند. در این حلد که «سال‌های شور و التهاب» نام گرفته، پس از آشنایی با «عوامل موثر در شکل‌گیری فضای ادبی» - ترجمه، محفل‌ها و مجله‌های ادبی - «در آستانه عصر رمان» قرار می‌گیریم. اما پیش از پرداختن به کار نوخیزان، آثار تازه نویسندگانی چون علوی، گلستان و ساعدی بررسی می‌شود. آنگاه با «وقایع‌نگاری‌های داستانی» ویژه سال‌های بحرانی انقلاب و داستان‌های چهل تن، براهنی، اصغر الهی و میرصادقی آشنا می‌شویم. فصل بعد به بررسی «ادبیات اقلیمی و روستایی» اختصاص دارد؛ احمد محمود، اصغر عبداللهی، محمدرضا صفدری، بهرام حیدری و پرویز زاهدی از جمله نویسندگانی‌اند که رمان‌ها و داستان‌هایشان در این فصل نقد و بررسی می‌شود. اما شاخص‌ترین چهره این ژانر ادبی محمود دولت‌آبادی با دو رمان جای خالی سلوچ و کلیدر است. میرعابدینی در فصل بعد به «ادبیات و جنگ» می‌پردازد و آثار محسن مخملباف، نویسندگان حوزه اندیشه و هنر اسلامی، ریحانوی، مجابی، کوشان و فصیح را از مدنظر می‌گذراند. مضمون‌های چیره بر ادبیات «سال‌های پس از جنگ» در داستان‌های محمود گل‌بلدره‌ای، فصیح و نسیم خاکسار - مهاجرت - مدرسی و علی‌خدایی - خاطره - گلشیری - مجابی - بازگشت به سرچشمه‌های ادبیات بومی - مورد بحث قرار می‌گیرد. در فصل «رمان تاریخ‌گرا» آثار نویسندگان متعددی از قبیل جولایی، چهل تن، طبری، محمود، احمد آقایی، فصیح، درویشیان، شیرزادی و براهنی، تفسیر و تحلیل می‌شود. دو فصل پایانی کتاب به شناخت «صداهاى تازه» در داستان‌نویسی ایران و «داستان‌نویسان زن» اختصاص یافته است: جعفر مدرس صادقی، شهریار مندنی‌پور، رضا فرخفال، محمد زرین، محمد محمدعلی، عباس معروفی، علی مؤذنی، سیمین دانشور، غزاله علیزاده، شهرنوش پارسی‌پور، منیروروانی‌پور... آخرین فصل کتاب، «مؤخره»، جمع‌بندی موجزی از سیر حرکت داستان‌نویسی ایران از آغاز تا سال ۱۳۷۰ است. «یادداشت‌ها» و «نمایه» به غنای کتاب می‌افزایند.

این یادداشت را با نقل بخشی از نقدی نوشته شده بر جلد اول کتاب پایان می‌دهیم: «با لحنی از لحاظ توصیفی روشن، عمدتاً خالی از انشاه‌پردازی، بدون پیش‌داوری درباره چهره‌های مشهور یا کم‌شهرت، برای نخستین بار در این کتاب منظر کاملی از داستان‌نویسی ایران در صد

سال اخیر پیش روی ما قرار می‌گیرد که همه حوزه‌های داستان‌نویسی را، از جمله رمان‌نویسی مردم‌پسند و پاورقی‌نویسی، دربر می‌گیرد... کتاب، تا این زمان، همچنان در نوع خود یگانه است و ارزش‌هایی انکارناپذیر را در کنار یکدیگر دارا است: جامعیت انسیکلو پدیک نسبت به همه شعبه‌های داستان‌نویسی ایران، همه آثار و همه نویسندگان. شم تاریخی درست نسبت به شرایط مشخص دوره‌ها و بینشی جامعه‌شناختی از مناسبات اجتماعی و موقعیت گروه‌های اجتماعی، دیدی تیز برای ژانرها، مضامین و فنون داستان‌نویسی ایرانی. گذشته از این‌ها، شیوایی بیان در توصیف حال و هوای داستان‌ها و نحوه معرفی و توصیف آثار که چیزی از رایحه و طعم «پلات» اصلی را حفظ کرده، خواندن کتاب را بسیار دلنشین می‌کند.»^۱

